



כתב עת אלקטרוני
בהוצאת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים

גליון מס' 10 כסלו תשפ"ב, דצמבר 2021

ניתן לקריאה באתר המכללה
<http://www.dyellin.ac.il>

**המאבק על תוכניות הלימודים במזרח ירושלים: תוכנית
הלימודים הפלסטינית לעומת תוכנית הלימודים הישראלית**

סמירה עליאן

תקציר

מאמר זה דן בתוכניות הלימודים ובספרי הלימוד הנלמדים במזרח ירושלים במטרה להציג את המאבק רב השנים שמתקיים בין הרשות הפלסטינית לבין משרד החינוך הישראלי בכל הקשור לעיצוב תוכנית הלימודים. במאמר זה אציג את הצנזורה הישראלית המוטלת על ספרי הלימוד הפלסטיניים הנלמדים בבתי הספר במזרח ירושלים ואת דרכי פעולתה כראי המשקף את המאבק בין שתי הרשויות.

המחקר המוצג במאמר זה בוחן את הצנזורה המוטלת על ספרי הלימוד של הרשות הפלסטינית שאושרו ונלמדים בבתי ספר במזרח ירושלים, ועורך השוואה בינם לבין ספרי הלימוד הנלמדים ברשות הפלסטינית. המחקר בוחן את ספרי הלימוד הפלסטיניים שנלמדו בבתי הספר העל-יסודיים במזרח ירושלים משנת 2000 – השנה שבה הרשות הפלסטינית קיבלה אחריות על התכנים של ספרי הלימוד ועל הפצתם בבתי הספר – ועד לשנת 2017. המחקר אינו כולל ניתוח של התוכנית הפלסטינית החדשה שנלמדה בבתי הספר הפלסטיניים בשנת הלימודים 2018–2019, בשל היותה תוכנית חדשה שטרם נקבעו תכניה הסופיים.

מטרת ההשוואה בין הספרים שהוציאה לאור הרשות הפלסטינית לבין אלו שמאושרים ללימוד במזרח ירושלים היא לבחון את מנגנון הצנזורה על ספרי הלימוד הנלמדים בחסות משרד החינוך הישראלי ומנהלת החינוך של העירייה (מנח"י).

כמו כן, אציג במחקר את המאבק בין הרשויות השונות (הירדנית, הפלסטינית והישראלית) דרך חשיפת הניסיונות הרבים של משרד החינוך הישראלי להחיל את תוכנית הלימודים הישראלית בתוך בתי הספר במזרח ירושלים, והדרכים שנוקט משרד החינוך להעצמתה וחיזוקה של התוכנית הישראלית לעומת התוכנית הפלסטינית. במחקר נבחנים גם הגורמים המשפיעים על בתי הספר במזרח ירושלים בבחירת תוכנית הלימודים, ומקורם הפוליטי-מדיני.

מבוא

מאז המלחמה בשנת 1967, כפוף אזור מזרח ירושלים לריבונות ולשליטה ישראלית.¹ למרות זאת, הפלסטינים במזרח העיר לא הפכו לחלק מהקהילה הפוליטית בישראל משום שנותרו במעמד של תושבי-קבע בלבד (בלי אזרחות). מעמד זה מקנה להם זכויות ומטיל עליהם חובות. כך, פלסטינים אזרחי מזרח ירושלים יכולים להצביע לרשות העיר, אך אינם רשאים להצביע לכנסת (רונן, 2018). חוסר הרצון של ישראל להחיל אזרחות ישראלית על האוכלוסייה הפלסטינית במזרח ירושלים עיצב את היחסים בין המדינה ובין התושבים במישורים רבים. אחד מהם הוא המאבק על השליטה בתחום החינוך. מאבק ממושך זה מתחולל כבר יותר מ-50 שנה ועדיין לא הוכרע.

המחקר מתמקד במאבק בין שתי הרשויות על תוכנית הלימודים הנלמדת בבתי הספר במזרח ירושלים ועל תכניה. במסגרת זו אנתח את ספרי הלימוד בהיסטוריה שנלמדו בבתי הספר במזרח העיר בין השנים 2000–2017 ואחשוף את מנגנוני הצנזורה שהושתו על התכנים הנלמדים ואת דרכי פעולתם. כמו כן, אבחן תהליכי בחירה בין הוראת תוכנית הלימודים הפלסטינית ובין הוראת התוכנית הישראלית בבתי הספר במזרח העיר, ואחשוף את הגורמים שהשפיעו על בחירה זו. יובהר, כי המחקר אינו מתמקד בתוכנית הלימודים החדשה שאישרה הרשות הפלסטינית בשנת 2018–2019, שכן תוכנית זו טרם אושרה סופית.

ממצאי המחקר מצביעים על קשר ישיר בין המאבק הפוליטי בין שתי הרשויות – הישראלית והפלסטינית – לבין תוכניות הלימוד הנלמדות במזרח ירושלים, לרבות הדרך שבה תוכניות הלימוד נבחרות ומופעלות בתוך בתי הספר, וההשלכות הפוליטיות שנושאת עימה כל בחירה.

במחקר נבדקו 14 ספרי לימוד בהיסטוריה שנלמדו ברוב בתי הספר במזרח העיר בכיתות ה' עד יב ונכללים בתוכנית הלימוד הפלסטינית שאישרה מנהלת החינוך של עיריית ירושלים (מנח"י). ספרי לימוד אלו הושוו לספרים המקוריים

1 המשפט הישראלי והמנהל הישראלי חלים על מזרח ירושלים. מדינת ישראל טוענת כי היא הריבון במזרח ירושלים, כלומר, יש לה הזכות לשלוט בשטח, אך הקהילה הבין-לאומית דוחה טענה זו. היא מסרבת להכיר בריבונות הישראלית על מזרח העיר ורואה בסיפוח הפרה של המשפט הבין-לאומי, ובישראל – מדינה כובשת (רונן, 2018).

שאישר משרד החינוך הפלסטיני ונלמדים בשטחי הרשות הפלסטינית.² נוסף על ניתוח ספרים אלו, נערכו עשרה ראיונות פתוחים עם מורות ומורים המלמדים היסטוריה בבתי ספר במזרח ירושלים, ואשר התבקשו על ידי המעסיקים שלהם – משרד החינוך ומנח"י – ללמד את תוכנית הלימודים הפלסטינית (הנקראת תווג'יה) ואת תוכנית הלימודים הישראלית (הנקראת בגרות). הראיונות נערכו במטרה לרדת לעומקם של הקשיים והדילמות שעיינו מתמודדים המורים במעבר להוראת תוכנית הלימודים הישראלית.³

אחת הזירות הדרמטיות המשקפות את המאבק המדיני בין מדינת ישראל לרשות הפלסטינית על השליטה במזרח העיר היא זירת השליטה בתחום החינוך בכלל, ובתוכנית הלימודים בפרט. כדי להבין את התהליך שעברה מערכת החינוך במזרח ירושלים, אפתח בסקירה כללית של מערכת החינוך הפלסטינית. סקירה זו היא הבסיס להבנת הרקע למאבק בין שתי הרשויות על השליטה בתוכנית הלימודים, וניסיונותיו של משרד החינוך בישראל להחליף את תוכנית הלימודים הפלסטינית בבתי הספר במזרח ירושלים בתוכנית הישראלית.

מערכת החינוך הפלסטינית ותוכנית הלימודים הפלסטינית

מערכת החינוך הפלסטינית הוקמה בשנת 1994 בעקבות הסכמי אוסלו. לפני כן, בתי הספר הפלסטיניים ברצועת עזה ובגדה המערבית לימדו על פי תוכנית הלימודים המצרית והירדנית בהתאמה, בפיקוחה של הצנזורה הצבאית הישראלית (Adwan, Bar Tal, & Wexler 2014). מזאווי (Mazawi, 2011) הראה כי אחרי שנחתמו הסכמי אוסלו עדיין נלמדו ספרי לימוד מצריים וירדניים שהוכנסו בהם שינויים ותוספות. ספרים אלה היו בשימוש עד שנת 1995, שנה שבה החל פיתוח תוכנית לימודים פלסטינית עצמאית (Mazawi, 2011). ספרי לימוד פלסטיניים ראו אור לראשונה בשנת 2000, ותוכנית הלימודים כולה המשיכה להתגבש עד להשלמתה בשנת 2008 (Alayan, & Al-Khalidi, 2010).

כפי שמראה ח'ורי (Khouri, 2003), התוכנית הפלסטינית ממחישה את הקשר ההדוק בין מערכת החינוך לבין תהליכים אידיאולוגיים של ארגון החברה והלאום. התלמידים מתחילים את לימודי ההיסטוריה בהיכרות עם מפת המדינה, הדגל ומאפיינים לאומיים נוספים (כיתה א), ממשיכים בהעמקת הידע בתולדות האזור דרך לימוד התקופה הכנענית (כיתה ב), תקופת שלטון המנדט הבריטי (כיתה ג) ומסורות פלסטיניות (כיתה ד). בהמשך לימודי ההיסטוריה בבית הספר היסודי (כיתות ה עד ח) התלמידים לומדים על התקופה הקדם-מוסלמית ועל זמנו של הנביא מוחמד עד לתקופת האימפריה העות'מאנית. תלמידי בתי הספר התיכוניים מעמיקים את הלימוד בסוגיות בעלות חשיבות לאומית כגון: פלסטינים בגלות (כיתה ט), קולוניאליזם מערבי ומלחמת העולם הראשונה (כיתה י), הכיבוש הישראלי (כיתה יא), נאציזם, פשיזם ומלחמת העולם השנייה (כיתה יב). הנרטיב ההיסטורי של תוכנית הלימודים מדגיש את הזהות הלאומית – רכיב אופייני בספרי לימוד של מדינות בראשית דרכן (Poded, 2000; Peled-Elhanan, 2012). מאמר זה, והוא אינו היחיד, בוחן את סוגיית תוכנית הלימודים בזיקה לתאוריות חינוך הרוואות בספרי הלימוד כלי חשוב בבניית נרטיב לאומי וזהות קולקטיבית (Wertsch, 2009).

ספרי לימוד: נרטיב ושליטה

אחד הביטויים הבולטים ליחסי הכוחות בין שני הגורמים המעורבים במערכת החינוך במזרח ירושלים הוא צנזור ספרי הלימוד, או החלפתם בספרים אחרים, לפי השקפתו של המשרד המצוי בשלטון. ספרי לימוד מתווים דרך חברתית ופוליטית לדור הבא, לפיכך ניתוחם של התכנים המופיעים בספרי הלימוד חושף את יסודות הזהות הלאומית שהחברה שואפת להטמיע בתלמידים (Schissler, & Nuhoglu Soysal, 2005). תוכנית לימודים אינה אוסף ניטרלי של מידע כללי, זהו אוסף של טקסטים שנבחרו בקפידה כדי ליצור מאגר מרכזי של מידע לגיטימי בחברה מסוימת. הבחירה במידע שקבוצה מסוימת בוררת ומסמנת בתור מידע לגיטימי ובתור הסיפור הרשמי של הקולקטיב כולו היא מעשה

2 חשוב להבהיר שברשות הפלסטינית אין מבחר ספרים שבתי ספר יכולים לבחור ביניהם, קיים רק ספר אחד בכל כיתה והוא חובה בכל בתי ספר של הרשות בעזה ובמזרח ירושלים. לכן, לצורך המחקר נותחו ספרי ההיסטוריה הנלמדים בכיתות ז עד כיתה יב.

3 במאמר זה אציג ניתוח של 10 ראיונות בלבד מתוך 68 ראיונות שהתקיימו עם מורות ומורים שעובדים בבתי ספר במזרח ירושלים. ניתוח המדגם בשלמותו ראה אור בספר 10 Education in East Jerusalem: occupation, political power and struggle (2019). הראיונות נבחרו בשל היותם קשורים לסוגיית המאבק על תוכנית הלימודים במזרח ירושלים.

פוליטי, וכך גם הבחירה להדיר סוג מידע מסוים ולא להכיר בו. זו גם זו תלויה ביחסי הכוחות בין קבוצות אתנו-מעמדיות ולאומיות שונות ומשקפת בדרך בוטה את יחסי הכוח בין הקבוצות (Apple, 1993). כך, הנרטיב הדומיננטי בספרי הלימוד הפלסטיניים הוא זה המקובל על הרשות הפלסטינית. ההתערבות של הרשויות הישראליות בתוכנם של ספרי הלימוד מטרתה להגדיל את משקלו של הנרטיב הישראלי, והיא נעשית בדרך של הוספת תכנים/נרטיבים וגם בדרך של השמטת מידע.

השימוש בספרי לימוד כדי לשלוט במידע הלגיטימי המקובל בחברה, מתוך הבנה שספרי הלימוד הם חלק אינטגרלי מבניית הנרטיב הלאומי, אינו ייחודי ליחסים בין הרשויות בישראל לרשות הפלסטינית. ביחסים קולוניאליים של כובש ונכבש שאלת השליטה במידע, ובמיוחד הדרך שבה האוכלוסייה הכבושה משיגה מידע, היא שאלה מרכזית שגורמת למתח בין הצדדים. בהקשר הישראלי-פלסטיני, זורייק (Zureik, 2016) טוען שקיים מתח בין הציונות – שאחת ממטרות הדוגלים בה היא לסייע להתפתחותם של התושבים המקומיים – לבין תחושת העליונות שחשים בעלי האידאולוגיה הציונית כלפי האוכלוסייה הפלסטינית. לדבריו, במציאות של כיבוש ישראל שולטת בפועל על האזרחים הפלסטיניים, על הגישה למידע וגם על דרכי הבניית המידע הקשור לנרטיב ההיסטורי הלאומי.

ישראל ניסתה במשך שנים רבות לשלוט בנרטיב של ההיסטוריה הפלסטינית ולצנזר אותו, כפי שאפשר לראות בתוכנית הלימודים לפלסטינים אזרחי ישראל. תוכנית זו מושתתת על החזון הציוני ואינה מציגה אף לא באחד מפרקיה את הנרטיב הפלסטיני ומורשתו (אל-חאג', 2003; Nasser, & Nasser, 2008). זאת ועוד, מדינת ישראל החרימה הרבה ארכיונים פלסטיניים, לפיכך חלקם אינו נמצא כלל בהישג ידם של הפלסטינים (Sela, 2017). השליטה בחומרים היסטוריים ובנרטיבים לאומיים היא חלק ממה שזורייק (Zureik, 2016) מכנה 'תהליך כיבוש מתמשך'. בניגוד לכיבוש עצמו, התהליך המתמשך משפיע על החברה, על התרבות ועל החינוך, ומתמקד בשינוי התודעה של הנכבשים. זורייק מוסיף כי ההשלכה המרכזית של תהליך הכיבוש המתמשך בהקשר זה, היא היעדר הזדמנויות לבניית הנרטיב ההיסטורי הפלסטיני. הוצאתם לאור של ספרי הלימוד הפלסטיניים בשנים 2000-2008 מסמנת את תחילת השינוי, את תחילתו של תהליך בניית הידע ההיסטורי מנקודת מבטו של הנכבש. אולם, גם היום, ספרי הלימוד מגיעים לידי התלמידים רק לאחר שעברו צנזורה ישראלית, בעיקר באזורים שבהם אפשר להחילה, כמו במזרח ירושלים (Asali Nuseibeh, 2016; Alayan, 2017).

הניסיונות להחיל את תוכנית הלימודים הישראלית בבתי הספר במזרח ירושלים

לפני המלחמה בשנת 1967 בתי הספר במזרח ירושלים היו בבעלותה של ממשלת ירדן ותחת ניהולה. עם סיפוח מזרח ירושלים, ניסתה מדינת ישראל להכניס לבתי הספר הרשמיים במזרח העיר את תוכנית הלימודים הישראלית – הבגרות, הנלמדת במגזר הערבי בישראל, כולל לימוד השפה העברית.⁴ התושבים הפלסטיניים במזרח העיר סירבו מכול וכול לשתף פעולה עם המנהל הישראלי, וראו בקבלת התוכנית הישראלית הכרה בריבונותה של מדינת ישראל על מזרח ירושלים. התנגדות התושבים דחפה אותם למצוא חלופות למערכת החינוך הממלכתית. התוצאה הייתה ירידה של 15% ברישום לבתי ספר היסודיים וצניחה של 85% ברישום לבתי הספר התיכוניים.⁵ בסופו של דבר, שורה של ניסיונות, עד ראשית שנות התשעים, ליישם את תוכנית הלימודים הישראלית בבתי הספר נחלה כישלון (כהן, 2007). בשנת 1994, במהלך חתימת הסכמי אוסלו, העבירה ישראל לרשות הפלסטינית את הסמכויות והאחריות בתחומים אזוריים מסוימים בגדה המערבית וברצועת עזה, ביניהם תחום החינוך. הסכמים אלו קבעו חלוקת תפקידים סכמתית בין משרד החינוך הישראלי לרשות הפלסטינית, שעל פיה משרד החינוך ומנכ"ליו יהיו האחראים על צוות עובדי ההוראה ועל תפעול בתי הספר, ואילו הרשות הפלסטינית תקבל לידיה את האחריות על חיבור ספרי הלימוד ותוכנית הלימודים בכללה (Yair, & 4

4 התוכנית מבוססת על התוכנית של בתי הספר היהודיים, יש לה אותו חזון ואותם תכנים, אך היא מתורגמת לרוב לשפה הערבית בהיותה מיועדת לאוכלוסייה הערבית בישראל. הלשון העברית היא מקצוע חובה שנלמד מכיתות בית הספר היסודי.

5 חלק מההורים שלחו את ילדיהם ללימוד בבתי ספר של "אל ווקף אל אסלאמי" במקום בתי ספר ממלכתיים הפועלים במזרח ירושלים. הווקף הוא עמותה מוסלמית דתית שפועלת בעיקר באזור העיר העתיקה. העמותה מקבלת מימון ירדני לניהול הרובע המוסלמי בעיר ותחת חסותה נמצאים בתי ספר מוסלמיים פרטיים.

עד שנות השמונים של המאה העשרים, בתי הספר של אל-ווקף נחשבו לבעלי רמת לימוד גבוהה. אולם, ניתוק הקשר של הווקף עם ירדן ועם הגדה המערבית שהחל בשלהי שנות השמונים (1988), ומשבר התקציב שממנו סובלת הרשות הפלסטינית בעקבות מלחמת המפרץ (1991), פגעו פגיעה קשה בתקצוב של בתי ספר אלו. לאור זאת, רמת ההוראה בבתי הספר של הווקף ירדה באופן משמעותי, וכך גם מספר התלמידים הלומדים בבתי ספר אלו (Alayan, 2019; Nuseibeh, 2016).

(Alayan, 2009 Alayan, 2017). כיוון שבאותה עת הייתה מערכת החינוך במזרח ירושלים של מערכת החינוך בגדה המערבית, תוכנית הלימודים הנהוגה בה הייתה התוכנית הירדנית. לאור זאת, השליטה והאחריות על תוכנית הלימודים במזרח העיר הפכה להיות ירדנית/פלסטינית.

עם זאת, במזרח ירושלים, שונתה תוכנית הלימודים לתוכנית הפלסטינית רק בשנת 2000. בשנה זו קיבלה הרשות הפלסטינית את האחריות על ניסוח סעיפי התוכנית ומהלכיה. פתרון זה היה מקובל על תושבי מזרח ירושלים והדבר בא לידי ביטוי בעלייה באחוזי ההרשמה לבתי ספר הממלכתיים הרשמיים (כהן, 2007). אולם, למרות הצלחה יחסית זו, משרד החינוך הישראלי המשיך בניסיונותיו ליישם את תוכנית הלימודים הישראלית בתוך בתי הספר, בעיקר באמצעות חיוב הוראת העברית ופיקוח על התכנים הנלמדים. בשנים 2013-2014 החל משרד החינוך הישראלי לקדם תוכנית ניסיונית בחמישה בתי ספר תיכוניים, המאפשרת לתלמידים לקבל תעודת בגרות ישראלית במקום התווג'יהי (תעודת הבגרות הפלסטינית). משרד החינוך אף העניק תמריץ כלכלי לבתי הספר שאימצו תוכנית זו בהגדילו את התקציב המוקצה להם. עם החלת התוכנית, חמישה מתוך 88 בתי הספר הרשמיים המוכרים שפועלים במזרח העיר, קיבלו על עצמם ללמד את התוכנית הניסיונית המוצעת, ובעקבות זאת זכו בעוד הטבות ותמריצים ממשרד החינוך. שיעור ההשתתפות של תלמידים בתוכנית היה גבוה. מאז ממשיך משרד החינוך להציע את התוכנית הניסיונית לבתי ספר אחרים עם תמריצים דומים, כדי שיבחרו ללמד אותה. בשנת 2016-2017 לפחות 16 בתי ספר רשמיים מוכרים לימדו את תוכנית הלימודים הישראלית בד בבד עם תוכנית הלימודים הפלסטינית. העלייה במספר בתי הספר שהסכימו ללמד את התוכנית הישראלית לצד התוכנית הפלסטינית או במקומה, נבעה מכמה גורמים שבהם אדון בהמשך.

המחקר

במחקר נבדקו 14 ספרי היסטוריה שיצאו לאור ברשות הפלסטינית משנת 2000 עד שנת 2017 ונלמדו הן ברשות הפלסטינית הן במזרח ירושלים. ברשות הפלסטינית יש בכל מקצוע ספר לימוד אחד לכל כיתה, רק בכיתה י' נלמדים שני ספרים – סך הכול 7 ספרים בכיתות ז'-יב. בבתי הספר הכפופים לרשות הפלסטינית נלמדו הספרים כפי שנכתבו. בבתי הספר במזרח ירושלים צונזרו הספרים טרם אושרו ללימוד.

במחקר זה הוחלט לעסוק רק בספרי היסטוריה כיוון שתחום ידע זה מכיל תכנים רגישים ביותר. לימודי ההיסטוריה כוללים את הזיכרון הקולקטיבי הלאומי של כל חברה וחברה ומכאן חשיבותם הפסיכולוגית-אידיאולוגית, קל וחומר כאשר העיסוק הוא בחברות שיש ביניהן סכסוך עיקש ומדמם. הצגת התכנים הקשורים בהיסטוריה של הלאום מגלמת אפוא כוח ושליטה (Apple, 1993). המאבק בין שתי הרשויות – הפלסטינית והישראלית – על ספרי הלימוד בהיסטוריה משקף מאבק דרמטי על השליטה במערכת החינוך (Apple, 1993). מלבד ניתוח ספרי הלימוד, אנתח 10 ראיונות שנערכו עם מורים ומורות המלמדים היסטוריה בבתי ספר במזרח העיר. מורים ומורות אלו לימדו במשך השנים את תוכנית הלימודים הפלסטינית, אך לאחר הכנסת תוכנית הלימודים הישראלית בשנת 2014-2015 הם התבקשו ללמד את תוכנית הלימודים הישראלית – הבגרות, שהרשויות הישראליות החלו ליישמה בתוך בתי הספר שבהם לימדו. המורים והמורות שנבחרו הם חלק ממדגם גדול יותר שנכלל במחקר רחב היקף על מזרח ירושלים (ראה, Alayan, 2019). הם משמיעים את קולם של מורי ההיסטוריה וההתמודדות שלהם עם התוכנית הישראלית. בניתוח הראיונות אבקש לבחון כיצד נעשתה, לתפיסת המורים, הבחירה לשלב את תוכנית הלימוד הישראלית בבתי הספר במזרח העיר, ולהבין כיצד התמודדו המורים עם המעבר מן התוכנית הפלסטינית לתוכנית הישראלית.

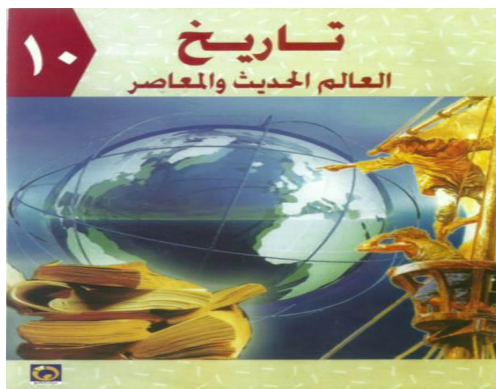
ניתוח הראיונות וספרי הלימוד התבצע בשיטת ניתוח תוכן. השיטה מתבססת על קידוד התכנים המילוליים ויצירת תמות מרכזיות אשר חולצו מתוך הנרטיבים השונים (Braun, & Clarke, 2006). מטרת המחקר, כפי שהוזכר לעיל, היא לחשוף את הצנזורה הישראלית על תוכנית הלימודים הפלסטינית, לבחון כיצד מתבטאת צנזורה זו ומהם העקרונות המנחים אותה; מה מטרתה של הצנזורה והאם היא הושגה. כמו כן, אבחן את שיקולי הדעת שהנחו את בתי הספר אשר בחרו בתוכנית הלימודים הישראלית ואנסה להשיב על השאלה האם הייתה זו אכן בחירה חופשית או שמא כפייה מבחון.

ממצאים

קודם אציג את ממצאי ניתוח ספרי הלימוד, ואחר כך את ממצאי ניתוח הראיונות. אפשר לחלק את הממצאים שעלו מניתוח הדרך שבה מצונזרים ספרי הלימוד לשלוש קבוצות: א. מחיקת סמלים; ב. השמטת קטעי טקסט; ג. מחיקת תוכנם של עמודים שלמים. הממצאים מראים שהצנזורה הישראלית מתערבת בתכנים רגישים הכלולים בתוכנית הלימודים הפלסטינית הרשמית ומייצגים את הנרטיב ההיסטורי הפלסטיני. כמו כן, המחקר מראה שעבוד המורים והתלמידים בבתי הספר במזרח ירושלים, עצם ההתערבות בתוכן הספרים פוגעת ומעליבה, ומשקפת יחס של זלזול והתנשאות.

א. מחיקת סמלים מספרי הלימוד

בכריכה ובעמוד הראשון של כל ספר מודפס מידע בסיסי על אודותיו, כגון: שם הספר, שם המחבר או המחברים, מידע על ההוצאה לאור, הכיתה שהספר מיועד לה והרשות המאשרת. ספרי הלימוד הפלסטיניים היוצאים לאור בתחומי הרשות הפלסטינית כוללים מידע מסוג זה. על הכריכה מופיע הכיתוב: "משרד החינוך הפלסטיני – מדינת פלסטין" ולצידו סמל הרשות הפלסטינית. לעומת זאת, בספרי הלימוד הנלמדים בכיתות ה' עד י' במזרח ירושלים נמחק סמל הרשות הפלסטינית בידי הצנזור הישראלי ואין אזכור של מקום ההוצאה לאור (ראו תמונות א ו-ב של ספרי הלימוד לכיתה י').



תמונה א-2. כריכה של ספר לימוד היסטוריה לכיתה י' מצונזר.



תמונה א-1. כריכה של ספר לימוד היסטוריה לכיתה י', כפי שיצא לאור.



תמונה ב-2. עמוד ראשון בספר לימוד היסטוריה לכיתה י' מצונזר.



תמונה ב-1. עמוד ראשון בספר לימוד היסטוריה לכיתה י', כפי שיצא לאור.

מלבד השמטת הסמל והכיתוב המעידים על אישור הספר בידי משרד החינוך הפלסטיני, גם פרטי ההוצאה לאור ברשות הפלסטינית ("אל-אייאם") המופיעים בגב הספר, צונזרו במהדורה הנלמדת במזרח ירושלים. השמטת פרט גרפי זה אינה מקרית או פעוטה, מאחורי הסמל עומד מסר של עצמאות. לטענתה של סטולר (Stoler, 2002) צנזורה כזו היא סממן קולוניאלי למדיניות של הסתרה והכחשה. בדומה לסממנים קולוניאליים אחרים, ברדה (2018; 2012) רואה בהפעלת צנזורה כזו שרידי שיטות שהיו נהוגות במשטר הקולוניאלי הבריטי בתקופת המנדט והשתרשו מאז בדרכי הפעולה של השלטון.

ב. השמטת קטעי טקסט מספרי לימוד

הביטוי השני למדיניות הצנזורה הוא מחיקת טקסטים באורך משתנה מתוך ספרי הלימוד. לעיתים זהו משפט בודד, לעיתים פסקה, ויש מקרים שבהם נמחק חלק שלם מתוך פרק. דוגמה לכך מצויה בספר ההיסטוריה לכיתה ט, עמוד 44 (ראו תמונה ג).⁸ לצד תיאור מדינות שונות במזרח התיכון, נמצא תיאור זה של ירדן:⁹ הממלכה ההאשמית של ירדן נוסדה בשנת 1921 והשיגה את עצמאותה בתור הממלכה ההאשמית של ירדן בשנת 1946. המלך עבד-אללה אבן-חוסין סיפח את שטחי הגדה המערבית של הירדן בשנת 1951 לאחר שצבאות ערב הפסידו במלחמה על פלסטין בשנת 1948, והם נשארו חלק מירדן עד לכיבוש הציוני בשנת 1967.

وعلى الرغم من قبول سوريا هذه المعاهدة إلا أن البرلمان الفرنسي رفضها، فلم تنفذ، وعادت إلى تطبيق سياستها الاستعمارية، فقام الشعب بثورة عنيفة، أرغمت فرنسا على الجلاء التام عام 1946م. لبنان: أعلنت فرنسا استقلال لبنان عام 1941م، غير أنه كان استقلالاً شكلياً، فاستمرت المقاومة الوطنية، وأقر المجلس النيابي تعديلاً للدستور ينهي الانتداب الفرنسي على لبنان، فاعتقلت فرنسا رئيس الجمهورية «بشارة الخوري» ورئيس الوزراء «رياض الصلح» وعطلت الدستور، واشتعلت الثورة في جميع أنحاء لبنان، فاضطرت فرنسا إلى جلاء القوات الفرنسية عن لبنان عام 1946م. العراق: استغلت بريطانيا اندلاع الحرب العالمية الأولى، وقامت باحتلال العراق عام 1917م، وأقامت فيه إدارة عسكرية لتنفيذ سياستها الاستعمارية القائمة على ربط العراق إدارياً واقتصادياً بالادارة البريطانية في الهند، وممارسة الضغط السياسي والاقتصادي على العراق، وترسيخ الطائفية المذهبية بين مواطنيه، وقرر العراقيون إعلان الجهاد ضد بريطانيا، ومثل ذلك في اندلاع ثورات من أبرزها ثورة عام 1920م، فلما فشلت بريطانيا في إخمادها لجأت إلى تنصيب فيصل بن الشريف حسين ملكاً على العراق عام 1921م، وفرضت على العراق معاهدات عديدة كان آخرها معاهدة عام 1930م، ومن بينها: ١- استقلال العراق عام 1930م. ٢- قيام بريطانيا بالدفاع عن العراق في حالة اندلاع الحرب، بشرط تقديم المساعدات للقوات البريطانية على أراضيها. ٣- خضوع القوات العراقية للإشراف البريطاني من حيث التدريب والأسلحة. ولم يوافق الشعب العراقي على هذه المعاهدة، لذلك قام بثورة عام 1941م، وخلال الحرب العالمية الثانية قام رشيد عالي الكيلاني وفريق من الضباط بالثورة والاقبال على حكومة الوصي على العرش «عبد الله» خال فيصل بن الحسين» الموالية للإنجليز، ولكن بريطانيا تمكنت من القضاء على الثورة، وقام الجيش العراقي	وعلى الرغم من قبول سوريا هذه المعاهدة إلا أن البرلمان الفرنسي رفضها، فلم تنفذ، وعادت إلى تطبيق سياستها الاستعمارية، فقام الشعب بثورة عنيفة، أرغمت فرنسا على الجلاء التام عام 1946م. لبنان: أعلنت فرنسا استقلال لبنان عام 1941م، غير أنه كان استقلالاً شكلياً، فاستمرت المقاومة الوطنية، وأقر المجلس النيابي تعديلاً للدستور ينهي الانتداب الفرنسي على لبنان، فاعتقلت فرنسا رئيس الجمهورية «بشارة الخوري» ورئيس الوزراء «رياض الصلح» وعطلت الدستور، واشتعلت الثورة في جميع أنحاء لبنان، فاضطرت فرنسا إلى جلاء القوات الفرنسية عن لبنان عام 1946م. المملكة الأردنية الهاشمية: تأسست إمارة شرق الأردن عام 1921م، وحصلت على استقلالها باسم المملكة الأردنية الهاشمية عام 1946م، وحضر الملك عبد الله بن الحسين الأراضي الواقعة على الضفة الغربية لنهر الأردن إلى مملكته عام 1951م، بعد هزيمة الجيوش العربية في حرب فلسطين عام 1948م، وبقيت إلى أن سقطت في يد الاحتلال الصهيوني عام 1967م. العراق: استغلت بريطانيا اندلاع الحرب العالمية الأولى، وقامت باحتلال العراق عام 1917م، وأقامت فيه إدارة عسكرية لتنفيذ سياستها الاستعمارية القائمة على ربط العراق إدارياً واقتصادياً بالادارة البريطانية في الهند، وممارسة الضغط السياسي والاقتصادي على العراق، وترسيخ الطائفية المذهبية بين مواطنيه، وقرر العراقيون إعلان الجهاد ضد بريطانيا، ومثل ذلك في اندلاع ثورات من أبرزها ثورة عام 1920م، فلما فشلت بريطانيا في إخمادها لجأت إلى تنصيب فيصل بن الشريف حسين ملكاً على العراق عام 1921م، وفرضت على العراق معاهدات عديدة كان آخرها معاهدة عام 1930م، ومن بينها: ١- استقلال العراق عام 1930م. ٢- قيام بريطانيا بالدفاع عن العراق في حالة اندلاع الحرب، بشرط تقديم المساعدات للقوات البريطانية على أراضيها. ٣- خضوع القوات العراقية للإشراف البريطاني من حيث التدريب والأسلحة. ولم يوافق الشعب العراقي على هذه المعاهدة، لذلك قام بثورة عام 1941م، وخلال الحرب العالمية الثانية قام رشيد عالي الكيلاني وفريق من الضباط بالثورة والاقبال على حكومة الوصي على العرش «عبد الله» خال فيصل بن الحسين» الموالية للإنجليز، ولكن بريطانيا تمكنت من القضاء على الثورة، وقام الجيش العراقي
---	--

תמונה ג-1. ספר לימוד היסטוריה לכיתה ט, תמונה ג-2. ספר לימוד היסטוריה לכיתה ט, עמוד 44, כפי שיצא לאור.

הצנזור הישראלי מחק פסקה זו במלואה, לעומת קטעי מידע דומים העוסקים בעצמאות לבנון או עירק שנותרו כפי שהם. ההברל העיקרי בין פסקה זו, העוסקת בעצמאות ירדן, לבין פסקאות אחרות בספרי הלימוד של הרשות הפלסטינית

8 היסטוריה של העולם המודרני בן זמננו לכיתה ט, אל-אייאם, 2003-4.
9 שם, 44, תרגום שלי.

הוא האזכור של הכיבוש הישראלי. מכאן שהצנזור פועל לפי קריטריון ברור של השמטת כל אזכור שלילי של הציונות או התנועה הציונית. המטרה הפוליטית של הצנזורה היא אפוא להימנע מייצוג שלילי של מדינת ישראל. דוגמה נוספת למדיניות זו נמצאת בספר ההיסטוריה לכיתה י, בפרק שכותרתו "ציונות". הפרק פותח בציטוט של דוד בן-גוריון, ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל:¹⁰

אילו הציונות לא הייתה אידיאולוגיה חובקת-כל או רעיון פילוסופי שאינו מוגבל במקום, זמן או נסיבות, היא הייתה נשארת בבסיסה פילוסופיה יהודית שמגמתה להתנגד להתבוללות בחברה המערבית.

אחרי ציטוט זה מציגים המחברים את השאלה: "מהן מטרות הציונות?" ומסבירים את המטרות כפי שהם תופסים אותן:

התנועה היא אידיאולוגיה פוליטית וגזענית שצמחה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה [...]. היא שמה לה למטרה להקים מדינה וחרתה על דגלה את הסיסמה "ארץ ללא עם לעם ללא ארץ", אגב עירוב דת ולאום ליצירת עקרונות ואמונות לאומיים, כאשר בבסיסה זכויות דתיות היסטוריות לכאורה [...].

באותו עמוד המחברים מתארים את נסיבות עלייתה של התנועה הציונית:¹¹

כישלון תנועת ההשכלה שמטרתה הייתה לקרב את היהודים לקהילות שבהן הם גרו וליצור נאמנות יהודית לארצות שבהן חיו. [...] צמיחת הרעיון של לאומיות יהודית במיוחד לאחר המהפכה הצרפתית [...] התמיכה שהתנועה הציונית קיבלה ממעצמות קולוניאליות (ראו תמונה ד-1).

קטעי תוכן אלה המציגים את המטרות של התנועה הציונית, צונזרו. לתלמידים הפלסטיניים במזרח ירושלים נותר רק לקרוא את כותרת הפרק: הציטוט מפיו של דוד בן גוריון. לאור דבריו של בן גוריון על התלמידים להתייחס לשאלה: "מהן מטרות הציונות?" מתחת לשאלה זו נותר חצי עמוד ריק (ראו תמונה ד-2). כלומר, הושמט המידע שהיה מאפשר לענות על השאלה. בשאר חלקי הפרק אין ביקורת על התנועה הציונית, ועל כן הם הושארו במלואם.



תמונה ד-2. ספר לימוד היסטוריה לכיתה י, עמוד 51 מצונזר.



תמונה ד-1. ספר לימוד היסטוריה לכיתה י, עמוד 51 כפי שיצא לאור.

10 היסטוריה של העולם המודרני בן זמננו לכיתה י, 51.

11 שם.

במקרה זה, ההשמטה כה בוטה, עד שהצנזורה בעצם תהליך המחיקה, הדגישה את הבעייתיות הטמונה בתפיסתה של התנועה הציונית. במקום להסביר את תפיסתה של התנועה הציונית ומטרותיה במילים אחרות או להוסיף הסתייגות לתיאור שבספר, הצנזורה בחרה ליצור מצב שבו השאלה "מהן מטרות הציונות?" נשארת בלי תשובה, והתלמידים מוזמנים לשקול ולחשוב בעצמם מהן מטרות התנועה הציונית. אף שהתוכן שהושמט אכן מציג את התנועה הציונית באור שאינו מחמיא לה, דוגמה זו ממחישה כיצד עצם הצנזורה יוצרת בעיה פדגוגית. דוגמה אחרונה מספר זה כללית יותר. היא לקוחה מהפרק שבו המחברים מפרטים את המושג "קולוניאליזם" בשישה סעיפים. בסעיף השישי נכתב כך:¹²

קולוניאליזם נוצר על ידי כיבוש של אדמה, גירוש בעליה, והתיישבות של אנשים אחרים במקומם באמצעות הפעלת כוח, כמו במקרה של הכיבוש/קולוניאליזם הציוני בפלסטין (ראו תמונה ה-1). הצנזור הישראלי מחק את הסעיף השישי. בספרי הלימוד במזרח ירושלים מופיעים רק חמישה סעיפים המסבירים מהו קולוניאליזם, אולם אפילו באחד מהם אין התייחסות לציונות או להקשר המקומי (ראו תמונה ה-2).

הדאף הספאסי ואלסכרי:

הנאך ענא אדור שגמא אל אורופא אל אהאג סאסא אסאמאריא פי אלעא אהמא:
א- אטא אל אסאמאריא פי מאלאא אל אסאמאריא, מאל: אל אדא אל אסאמאריא.
ב- אטא אל אורופא מאל אהאג אל אסאמאריא אל אהאג אל אסאמאריא.

אשאל אל אסאמאריא:

אל אסאמאריא ענא אשאל, ואל אהאג אל אסאמאריא פי אהאג אל אסאמאריא:
א- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.
ב- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.
ג- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.
ד- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.
ה- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.
ו- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.

מאאק אל אסאמאריא:

האאק אל אסאמאריא פי אסא:

הדאף הספאסי ואלסכרי:

הנאך ענא אדור שגמא אל אורופא אל אהאג סאסא אסאמאריא פי אלעא אהמא:
א- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.
ב- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.

אשאל אל אסאמאריא:

אל אסאמאריא ענא אשאל, ואל אהאג אל אסאמאריא פי אהאג אל אסאמאריא:
א- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.
ב- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.
ג- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.
ד- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.
ה- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.
ו- אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא, מאל: אל אסאמאריא.

מאאק אל אסאמאריא:

האאק אל אסאמאריא פי אסא:

תמונה ה-1. ספר לימוד היסטוריה לכיתה י, תמונה ה-2. ספר לימוד היסטוריה לכיתה י, עמוד 28, מצונזר.

בדומה לדוגמאות שהוצגו לעיל, נראה כי גם כאן יש חשיבות פדגוגית לסעיף שהושמט. סעיף זה ממחיש את מושג הקולוניאליזם בהקשר המקומי המוכר לתלמידים, היינו, הקולוניאליזם הציוני בפלסטין. הצנזור הישראלי מעוניין למחוק לא רק משפטים וקטעים שיש בהם הסתה נגד מדינת ישראל, אלא גם כל משפט המציג את הכיבוש הישראלי בתור המשך ישיר לקולוניאליזם. ההשמטה של ציטוטים או פסקאות מזמינה את התלמידים למלא את החסר בעצמם. החלקים החסרים בולטים בהיעדרם ומעבירים לתלמידים מסר כפול. ראשית, פעולת הצנזורה המסתירה ומשמיטה מידע, יוצרת חוסר אמון אצל המורים והתלמידים מעצם ההתערבות בטקסט. אם המידע הושמט והוסתר, ודאי שהרשויות בישראל רואות בו איום. שנית, כיוון שתכנים שבונים זהות פלסטינית הם בגדר איום על מדינת ישראל, נראה כי התוכן שהושמט חשוב לעין ערוך, ולפיכך יש להשלימו כדי לדעת מהו (ברדה, 2012).

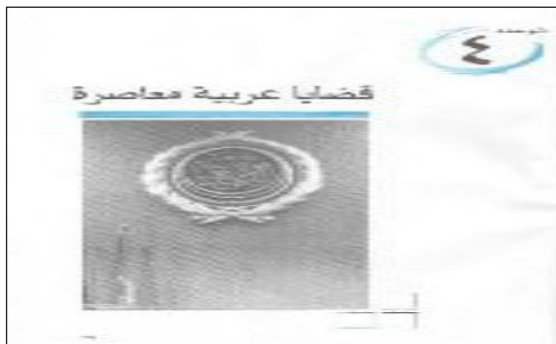
יש גם צנזורה של תכנים שאין בהם ביקורת על הציונות או על מדינת ישראל. למשל, בספר ההיסטוריה לכיתה ה', בפרק שנושא "תרבויות עתיקות במזרח התיכון", מתוארת אחת התרבויות העתיקות של הלבנט – סוריה הגדולה – שהשתרעה על השטח שבו שוכנות בימינו סוריה, לבנון, ירדן ופלסטין (עמוד 27). הצנזור מחק את האזכור של "פלסטין". לפי הטקסט המצונזר סוריה הגדולה השתרעה על שטח שהיום מצויות בו שלוש מדינות בלבד (סוריה, לבנון וירדן), אף ששטחי פלסטין נכללו בה, עד לעידן הציונות. אף על פי כן, בעמוד 48 של אותו הספר, התלמידים רואים מפה שבה סוריה הגדולה כוללת את שטח פלסטין. סתירה זו מדגימה את חוסר המקצועיות של הצנזור ואת היעדר העקיבות שלו במחיקת האירועים הכלולים בספר.

הדוגמה האחרונה לצנזורה היא מחיקת משפטים, ולעיתים אף מילה בודדת, הקשורים במניע הסמוי של הצנזורה. לטענתי, הצנזורה הישראלית אינה משמיטה תכנים אנטי-ישראליים בלבד. יש לה מניע נוסף סמוי והוא לדחוק מתוך ספרי הלימוד כל ייצוג לנרטיב הפלסטיני ולהיסטוריה של האזור, כיוון שנרטיב זה מציג אלטרנטיבה לנרטיב הישראלי. כל הדוגמאות שנבחרו והוצגו עד כה מצטרפות לשרשרת של ציוני דרך היסטוריים החיוניים להבניית הזהות הלאומית הפלסטינית. במקביל לנרטיב הציוני, שהוא הנרטיב הלגיטימי היחיד במדינת ישראל, ספרי הלימוד הפלסטיניים מבססים את הקשר של האוכלוסייה הפלסטינית לאזור באמצעות תיאור תולדותיה של סוריה הגדולה, הכולל תקופות של מלחמות וכיבוש, וכן שאיפה לאומית-דתית לשחרור ירושלים. בעיניי, ההתערבות הישראלית בנקודות קריטיות אלה והעלמת חוליות בשרשרת האירועים היא התערבות מכוונת שנועדה ליצור סדקים בזהות הפלסטינית.

עד כה התייחסתי לצנזורה שבאה לידי ביטוי במחיקה של מילים ומשפטים, עתה אעבור לעיסוק בצנזורה הקיצונית ביותר, שהיא גם צורת ההתערבות הבולטת ביותר – הדפים הלבנים.

ג. דפים לבנים בספרי לימוד

אחד מסוגי הצנזורה בספרי הלימוד הוא מחיקת פרקים שלמים. במקרים אלה, התלמידים מוצאים בספר הלימוד פרקים שעמודיהם ריקים לחלוטין, מלבד מספר העמוד המופיע בתחתיתם. דוגמה אחת למחיקה מעין זו היא הפרק הרביעי בספר הלימוד בהיסטוריה לכיתה ט שכותרתו "המקרה הפלסטיני"¹³.



תמונה ו-2. ספר לימוד היסטוריה לכיתה ט, עמוד השער לפרק 4, הצבע של הספר/הפרק הוחלף לכחול לבן.



תמונה ו-1. ספר לימוד היסטוריה לכיתה ט, עמוד השער לפרק 4, כפי שיצא לאור בצבע אדום.

בספר הלימוד, כפי שיצא לאור ברשות הפלסטינית, הפרק הרביעי הוא הקדמה כללית להיסטוריה של פלסטין. הפרק נפתח בתיאור תקופת הממשל הצבאי הבריטי בפלשתינה, ועוסק בעיקר בכיבושה של העיר ירושלים בידי גנרל אלנבי בשנת 1917. בפרק מוזכרות גם ההבטחות של הבריטים למדינות ערב, ובמיוחד לערבים בפלסטין, שעיקרן תמיכה בהקמת מדינה ערבית בפלשתינה. הבטחה זו מוזכרת בפירוט כיוון שהיא מנוגדת להבטחה של הבריטים לתנועה הציונית, הבטחה שהובילה בסופו של דבר להקמת מדינת ישראל. בהקשר זה, מתוארת הצהרת בלפור כך:¹⁴

13 היסטוריה ערבית מודרנית ובת-זמננו לכיתה ט, אל-אייאס, 2003-2004, עמ' 54-58.

14 שם, 55.

הצהרה זו נחשבת לאחד המסמכים הבין-לאומיים המוזרים ביותר בהיסטוריה: היא העניקה אדמה שאינה בבעלותה (פלסטיין, ס.ע.) לתנועה שלא ראויה לה (התנועה הציונית, ס.ע.), על חשבון הערבים הפלסטינים שהיו בעלי האדמה והיו ראויים לה. מצב זה הוביל להשתלטות על אומה והגלייתו של עם שלם בצורה שאין לה תקדים היסטורי. בהמשך הפרק מתוארת תגובת הפלסטינים להצהרת בלפור: המאבק ביפו בשנת 1921, מאורעות תרפ"ט, ניסיונות המרד של עזא-דין אל-קסאם בשנת 1935, השביתה הגדולה בשנת 1936 ועוד. בחלק שמוצג בו הארגון לשחרור פלסטיין (אש"ף) ומייסדו יאסר ערפאת, מוגדרות ההתנחלויות בארץ ישראל כ¹⁵: הגירה של קבוצת אנשים מארצות זרות בעלות כוח/משאבים לארצות נחשלות למטרת השתלטות על רכושם ואדמותיהם של התושבים המקומיים וגירושם מאדמתם ומאוצם בכוח. פרק זה הוא הקדמה להיסטוריה ארוכה ומפורטת של פלסטיין הנלמדת בכיתה ט (ראו תמונה ז-1). פרק זה מיועד להקנות לתלמידים מושגי יסוד ומידע כללי. המסר הברור של הפרק הוא שהתנועה הציונית כבשה את פלסטיין בתמיכת האימפריה הבריטית הקולוניאלית. מנקודת המבט של המחברים, פרק זה משמעותי ליצירת זיכרון קולקטיבי, והוא מבסס את הנרטיב הפלסטיני על עובדות, כפי שמקובל בספרי לימוד בהיסטוריה (Wertsch, 2009). מנקודת המבט של הצנזור הישראלי, פרק זה מסוכן במיוחד משום שהוא מציע נרטיב חלופי לצד הנרטיב הישראלי, ולכן הוא צונזר בשלמותו. כך, בספרי הלימוד שנלמדים בבתי הספר במזרח ירושלים שקיבלו על עצמם את התוכנית הישראלית, יש חמישה עמודים לבנים באמצע הספר (ראו תמונה ז-2).



תמונה ז-1. ספר לימוד היסטוריה לכיתה ט, פרק 4, עמודים 54 עד 58, כפי שיצאו לאור.



תמונה ז-2. ספרי לימוד היסטוריה לכיתה ט, פרק 4, עמודים 54 עד 58 מצונזרים.

המניע לצנזור הפרק ברור, כיוון שהוא מכיל ביטויים אנטי-ישראליים. נוסף על כך, הפרק הוא חוליה חשובה בשרשרת הבונה את הזהות הלאומית, לכן מחיקתו משרתת גם את המטרה הסמויה של התערבות בתהליך ביסוס הזהות הלאומית דרך הבניית זיכרון קולקטיבי (Apple, 1993).

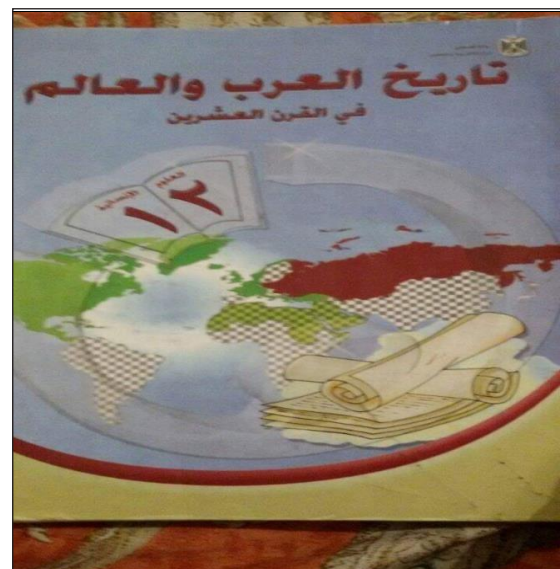
מלבד ניתוח העקרונות שהנחו את מצנזרי הספרים וניתוח הדרך שבה הם מפעילים את הצנזורה, אני מבקשת להצביע על שני עניינים נוספים שעולים מתוך ההשוואה בין הספרים המקוריים לבין הספרים המצונזרים. ראשית, אף על פי שהחומר "המסית" לכאורה נמחק, המחיקה עצמה מעבירה מסר ברור למורים ולתלמידים ויוצרת אצלם תחושת אנטגוניזם (Alayan, 2019). שנית, במצב של סכסוך פוליטי-מדיני, שליטה בתכנים של תוכניות הלימודים וספרי הלימוד הוא תחום מוכר של מאבק כוחות לשם השגת שליטה פוליטית (Apple, 1993; Pingel, 2010). במאבק כוחות זה, נדמה שלרשות הפלסטינית יש יתרון כיוון שהיא אחראית על חיבור ספרי הלימוד והוצאתם לאור. תוצאות המחקר מראות שמשרד החינוך בישראל מודע היטב לכוח הטמון בספרי הלימוד. על כן, באמצעות תהליך הצנזורה, משרד החינוך המייצג את מדינת ישראל מנווט את התוכן הנלמד ולמעשה שולט בו או לפחות מבקש לשלוט בו. כלומר, אף שהרשות הפלסטינית מחברת את הספרים, לישראל יש כוח פוליטי-מדיני המשפיע, באמצעות הצנזורה, על התוכן שנלמד בפועל ומביא להחלשת השפעתה של הרשות הפלסטינית בתחום זה. מצד אחד, הספרים המצונזרים אינם תורמים לבניית הזהות הלאומית הפלסטינית. כל אזכור של מדינת פלסטין נמחק, והתהליך כולו משקף את הגישה הקולוניאלית של ישראל כלפי הרשות הפלסטינית. מצד אחר, פעולת הצנזורה והשיטות שהיא נוקטת מעוררים אצל התלמידים רצון לגלות מה נמחק, וכיוון שהיום אין קושי להשיג צילום של המהדורות המקוריות, הטקסטים המחקרים שהופכים גלויים, מקבלים חשיבות גדולה יותר, וכך גם המסרים הטמונים בהם.

שלב חדש במאבק הכוחות – תוכנית הלימודים לתעודת גמר

תיאור מאבק הכוחות, לרבות המניעים הגלויים והנסתרים של הצנזורה, היה יכול להסתיים בספרי הלימוד של כיתה י'. אולם לכאן נכנס עניין נוסף, ספרי ההיסטוריה לכיתות יא-יב שמוציאים לאור משרד החינוך ומנח"י – אינם מצונזרים. הסיבה הרשמית להיעדר גרסאות מצונזרות של ספרי הלימוד בכיתות אלה היא שבשלב זה התלמידים לומדים לקראת בחינות התווג'יה. הצנזורה שהוטלה על ספרי הלימוד מופסקת, סמלה של הרשות הפלסטינית מופיע שוב על כריכות ספרי הלימוד, התוכן נשמר במלואו, ובעצם בתי הספר נדרשים לרכוש את ספרי הלימוד ישירות מן המוציא לאור בגדה המערבית (ראו תמונות ט 1 ו-2).



תמונה ח-2. ספר לימוד היסטוריה לכיתה יא, עמוד השער.



תמונה ח-1. ספר לימוד היסטוריה לכיתה יא, כריכה.

בחינה של ספרי הלימוד בכיתה יא מראה שהם כוללים דעות ועובדות שצונזרו קודם לכן. בחלקו הראשון של הספר מתוארת ההיסטוריה הקדומה של פלסטין וחילופי השליטה בה – החל בתקופה הביזנטית והמוסלמית הקדומה, דרך מסעות הצלב, שלטון הממלוכים, האימפריה העות'מאנית ועד לתקופת נפוליאון; בהמשך מתוארת ההיסטוריה הפלסטינית המודרנית, השפעת מלחמת העולם הראשונה על האזור והמעבר מהשלטון של האימפריה העות'מאנית לשלטון המנדטורי הבריטי. חלקו השני של הספר מתמקד בסכסוך הציוני-פלסטיני, החל בתקופת השלטון העות'מאני, דרך השלטון הצבאי הבריטי ועד להקמת מדינת ישראל, ובכלל זה היחסים בין השלטון הבריטי, התנועה הציונית, הפלסטינים וארצות ערב.

הספר דן בהרחבה במלחמת 1948 ובעיית הפליטים שנוצרה בעקבותיה, וממשיך לדון בעימותים נוספים כמו מלחמת לבנון והאינתיפאדה הראשונה בשנת 1987.¹⁶ כפי שנאמר לעיל, נושאים אלה המוזכרים בספרי הלימוד נכללים בבחינות הגמר הפלסטינית – התווג'יה, ולכן התלמידים לומדים אותם במלואם וכלשונם.

בספר ההיסטוריה הנלמד בכיתה יב פרק שלם מתייחד לנושא "האפליה הגזענית" (עמ' 94 ואילך). בפרק מוסבר מהי אפליה גזענית, מקורותיה באירופה הקולוניאלית, האפליה על בסיס גזעני שהנהיג הממשל הנאצי בגרמניה, ההתייחסות האירופית למשטר האפרטהייד בדרום אפריקה. בהקשר זה מוזכרת גם האפליה של הפלסטינים תחת שליטת הציונים במדינת ישראל:¹⁷

מאז הקמתה בשנת 1948 הפעילה מדינת ישראל סדרת פעולות מדיניות גזעניות במטרה לקדם את הזהות היהודית של המדינה ולשנות את ההרכב הדמוגרפי של תושביה. חלק מפעולות אלה הן: גירוש פלסטינים מאדמתם והבאת יהודים במקומם, בסתירה להחלטת האו"ם 194 משנת 1948 שהכירה בזכותם של הפליטים לחזור ובזכותם לפיצוי. ישראל אינה מכירה בהחלטה, ומתעלמת ממנה. חקיקה גזענית כמו "חוק השבות" (1950) שעל פיו לכל יהודי יש זכות להגר לישראל, ומאוחר יותר "חוק האזרחות" (1952) המקנה לכל יהודי המהגר לישראל אזרחות ישראלית, וזאת על מנת לחזק את אופייה היהודי של המדינה. התייחסות לערכים הפלסטיניים שנשארו בגבולות המדינה בתור קבוצת מיעוט. הפקעת אדמות פלסטיניות וחקיקה המאפשרת שליטה מדינית על אדמות אלה, כמו "חוק הנפקדים" [...] הריסת בתי פלסטינים [...] בניית גדר ההפרדה אחרי האינתיפאדה בשנת 2000, היא גדר ההפרדה הגזענית [...]."

הפרק מסתיים בעמוד 98 בהשוואה בין משטר האפרטהייד בדרום אפריקה למדיניות האפליה הישראלית. מושגים ורעיונות אלה, שצונזרו בדרכים שונות בספרי הלימוד שנלמדו בשש שנות הלימוד הקודמות, שבים ומופיעים בספרים אלו. תכנים אלה מדגימים בבירור כיצד ספרי הלימוד ממלאים תפקיד מרכזי בהבניית הנרטיב הלאומי וביצירת זיכרון קולקטיבי.

ממצא אחרון זה מצביע על חשיבותם הרבה של מבחני התווג'יה בעיני התלמידים והתושבים במזרח ירושלים, והיותם שלב משמעותי בחייהם של התלמידים. עבור תלמידים במזרח ירושלים מבחני התווג'יה משמשים למעשה כרטיס כניסה למוסדות האקדמיים ולשוק העבודה (רונן 2018), ולכן כאשר הדבר נוגע לספרי הלימוד הנלמדים בכיתות החטיבה העליונה, הקשורים קשר הדוק לתכנים של מבחני התווג'יה, הצנזורה אינה מתערכת בתכנים ואינה משפיעה על ספרי הלימוד. בתי הספר משתמשים בספרי הלימוד המקוריים המובאים אליהם ישירות מהרשות הפלסטינית, שכן הם הבסיס להצלחתם של התלמידים במבחנים אלה. משרד החינוך הישראלי ומנהלת החינוך בעיריית ירושלים מודעים למציאות זו ולשימוש שעושים בתי הספר בספרי הלימוד של הרשות, אך נמנעים מהתערבות ומצנזורה משום שהדבר עלול להכשיל את רוב התלמידים של מזרח ירושלים בתווג'יה. מצב כזה היה עשוי לעורר מאבק עם התושבים שמדינת ישראל אינה מעוניינת בו. עם זאת, כפי שאראה בהמשך, מדינת ישראל מעוניינת להחליף את תוכנית התווג'יה בתוכנית הבגרות הישראלית. זו הדרך להשלמת הריבונות הישראלית בתוך מערכת החינוך במזרח העיר, שיש בה הפצת הנרטיב החינוכי הישראלי מזה, ונגיסה בהשפעתה של הרשות הפלסטינית על מערכת החינוך ותוכני הלימוד מזה (כהן, 2007; Alayan, 2019).

16 היסטוריה ערבית מודרנית ובת-זמננו לכיתה יא.

17 היסטוריה ערבית מודרנית ובת-זמננו לכיתה יב, עמוד 94.

בחירה בתוכנית הלימודים: העדפת הבגרות הישראלית על התווג'יה

מטרתו של משרד החינוך במדינת ישראל בשנים האחרונות היא קידום ההשכלה בקרב תושבי מזרח ירושלים באמצעות הכוונה של התלמידים להעדיף את תוכנית הלימודים הישראלית (הבגרות), על תוכנית הלימוד הפלסטינית (התווג'יה) (לביא, חדר ואלרן, 2018). במאבק הכוחות בין שתי הרשויות המנהלות את מערכת החינוך במזרח ירושלים, ישראל מנצלת את ריבונותה כדי לערער את מקור הכוח של הרשות הפלסטינית – תוכנית הלימודים – בניסיונותיה להשפיע על התלמידים שלא ילמדו אותה כלל. בתחילה, הציג משרד החינוך את תוכנית הלימודים הישראלית בתור "תוכנית לבחירה". בחירה זו בין תוכנית הלימודים הפלסטינית לבין התוכנית הישראלית העמידה את התלמידים במצב קשה. בבחירתם בתווג'יה הביעו התלמידים נאמנות לאומית לאחיהם ברשות הפלסטינית, אך בחירה זו משמעותה, בין השאר, ויתור על אפשרויות התעסוקה והקבלה ללימודים גבוהים בישראל (כהן, 2007).

לקראת שנת הלימודים שהחלה ב-2016, משרד החינוך התחיל ליישם תוכנית (חומש) אסטרטגית לשיפור החינוך במזרח ירושלים. אחת המטרות העיקריות של התוכנית היא שילוב תוכנית הלימודים הישראלית בתוך בתי הספר והעלאת אחוז התלמידים שניגשים למבחני הבגרות הנהוגים בישראל. נודע כי התקציב לעידוד המעבר לתוכנית הישראלית בא על חשבון התקציב השוטף המיועד לכלל בתי הספר בירושלים המזרחית ואמור להיות מחולק ביניהם שווה בשווה. משמעות הדבר היא שבתי הספר שאינם מאמצים את התוכנית, לא רק שאינם זכאים ליהנות מתקציב הפיתוח אלא אף ייפגעו מהתוכנית כיוון שבחרו שלא להיות חלק ממנה (רונו, 2018).

מכאן נובע כי "הבחירה" האפשרית בתוכנית הלימודים הישראלית אינה באמת בחירה, שכן היא נעשית בתנאים של לחץ וכפייה על בתי הספר ועל התלמידים. יש להניח שהמעבר לתוכנית לימודי הבגרות הוצג לבתי הספר ולתלמידים בתור בחירה משתי סיבות. האחת, על פי דיני הקהילה הבין-לאומית ולפי הסכמי אוסלו, ישראל מנועה מעריכת שינויים בתוכנית הלימודים הפלסטינית במזרח ירושלים (רונו, 2018); השנייה, הצגת התוכנית בגדר בחירה עשויה להחליש את ההתנגדות העזה מצד התושבים, כפי שבאה לידי ביטוי אחרי 1967 ובמהלך שנות השבעים (כהן, 2007).

מתוך ראיונות ושיחות עם המורים בנוגע למידת שליטתם בתוכנית הלימודים הישראלית, נמצא כי מרבית המורים אינם שולטים בה, כיון שרובם מלמדים ומכירים רק את התוכנית הפלסטינית. הם גם טענו שלא עברו השתלמויות שיכשירו אותם ללמד את התוכנית. לדבריהם, כדי להתחיל ללמד את התוכנית הישראלית על משרד החינוך להעביר השתלמויות רבות למורים שבמסגרתן יכירו את התוכנית ויהיו בקיאים בשיטות ההוראה המתאימות לה.

יתר על כן, התוכנית מיושמת בבתי הספר בלא הסכמה או שיתוף פעולה אלא בכוח ובכפייה. טענה זו מתבססת על דבריהן של מורות אשר השתתפו במחקר והסכימו להתראיין ולספר על התהליך של העברת התוכנית הישראלית בבית ספרן:

שמענו שבבית ספר שלנו תפתח כיתה י' שילמדו בה את תכנית לימודים הישראלית (הבגרות). אף אחד לא שיתף אותנו או הודיע לנו על כך מראש. [...] כאשר שאלנו את המנהלת על התוכנית, היא ענתה שמשרד החינוך העביר הנחיה שחייבים ללמד את התוכנית הישראלית בבית הספר שלנו, ואם זה לא יתבצע אז לא נוכל לקבל את כל ההטבות שמשרד החינוך והעיריה נותנים לבית הספר. [...] כאשר ביקשתי לא להיות חלק מהעברת התוכנית מפני שאני לא מכירה אותה ולא מעוניינת ללמד אותה, התשובה שקיבלתי הייתה שאין זו בחירה חופשית ללמד או לא ללמד. המורה שפונים אליו חייב ללמד את התוכנית ואין לו אפשרות להתנגד. [...] התלמידים שנבחרו לכיתה הזו נבחרו באופן אקראי, אך המנהלת ידעה שהיא יכולה לקיים שיחות ולשכנע את ההורים שלהם שיש סיכוי לתוכנית הבגרות מפני שיש להורים אלו חזון ושאפה שהילדים שלהם יגיעו לאוניברסיטה העברית. [...] הטענות של המנהלים שלנו בעד התוכנית (יתרונות של מימוש התוכנית בבית ספרם) הוא שתעודת בגרות טובה יותר מתעודת תווג'יה [אם רוצים] להתקבל למוסדות אקדמיים ישראליים; יש יותר הזדמנויות לתלמידים להשתלב בחברה הישראלית; וגם שמבחני הבגרות הם יותר קלים מאשר התווג'יה שחייבים לשנן. [...] טענות אלה ואחרים הם, בעיני המורה, שטיפת מוח שהמנהלים מעבירים לנו ולתלמידים על מנת לנסות ולהסביר למה הם מסכימים להשתתף בתוכנית.

לעומת קולות אלו של מורים, נשמעו קולות קצת שונים ממורים אחרים:

יכול להיות שבגרות ישראלית היא הרבה יותר טובה והיא מאפשרת הזדמנויות רבות לתלמידים שלנו ממזרח העיר כמו שמסבירים, אך הדרך שמנסים להפיץ אותה בבית ספרנו מראה אחרת, היא אינה מעידה על שיתוף פעולה ויוזמות חיוביות מצד המערכת.

ממצאי המחקר חושפים את הגורמים המשפיעים על בחירה בתוכנית הישראלית: בצד התמריץ התקציבי לבתי הספר, יש גם גורמים חברתיים אשר תורמים לעליית מספר התלמידים המשתתפים בתוכנית הישראלית. הגורם המרכזי הוא ההכרה של המוסדות להשכלה גבוהה בישראל בתעודת הבגרות הישראלית ובתוקפה. האפשרות ללימודים גבוהים בישראל אומנם לא הייתה בעבר בחירה מקובלת של תושבי מזרח ירושלים, וגם כיום אינה האפשרות המועדפת על כולם, אך היא נעשתה בחירה נפוצה, בעיקר בעקבות בניית גדר ההפרדה שנכפתה על תושבי מזרח ירושלים, המבודדת אותם ומנתקת אותם ממוסדות אקדמיים ברשות הפלסטינית (Alayan, 2017). כמו כן, סיכויי התעסוקה של צעירים גבוהים יותר כאשר הם דוברים את השפה העברית ויכולים להשתלב בחברה הישראלית ביתר קלות (רונן, 2018).

דיון ומסקנות

המאבק המתמשך על תוכנית הלימודים במזרח ירושלים בין הרשות הפלסטינית לבין מדינת ישראל הוא מאבק מדיני מובהק. אף שלפי הסכמי אוסלו קיבלה הרשות הפלסטינית אחריות על כתיבת התכנים בתוכנית הלימודים של תושבי מזרח העיר, לישראל יש סמכות וכוח להפעיל מנגנוני צנזורה שמפקחים על התכנים הנלמדים. מן הראיונות שנערכו במחקר עולה שהמאבק על תוכנית הלימודים אינו קשור רק לתכנים המופיעים בתוכנית הלימודים אלא גם להפגנת כוח ו שליטה על החינוך במזרח ירושלים.

לדבריה של קיטינג (Keating, 2013), צנזורה היא מערכת ממשלתית של פיקוח על פרסום תוכן. יש שני סוגים של צנזורה, האחד נועד להגן על פעולות או החלטות של הממשל או הצבא כדי לשמור על ביטחון המדינה, והאחר מגביל ביטויים בתחומי אומנות שונים, בכלל זה ספרים, כדי להגן על הקוראים או הצופים בהם מתוכנן פוגעני. בתהליך הצנזורה של ספרי הלימוד מתגלים מאפיינים של שני סוגי צנזורה אלו. בניתוח הספרים במחקר זה נמצא שהצנזורה הישראלית מחפש בספרי הלימוד הפלסטינים תכנים שפוגעים בדימויה של מדינת ישראל, בכלל זה כל ביטוי אנטי-ישראלי או אזכור של הרשות הפלסטינית. המטרה המוצהרת של הצנזורה היא למנוע חשיפה של תכנים אלו בפני התלמידים הפלסטיניים כדי למנוע הסתה כנגד מדינת ישראל. המטרה האחרת של הצנזורה היא למנוע מהתלמידים לפתח זהות לאומית חיובית באמצעות התוודעות אל הנרטיב הפלסטיני. מטרה זו, שאינה מוצהרת בגלוי, היא דוגמה לשאיפה למחוק או להסתיר את הנרטיב הפלסטיני, בדומה להסתרת נרטיבים של עמים אחרים הנמצאים תחת משטר של כיבוש קולוניאלי (Wolfe, 2006; Zureik, 2016).

במחקר נמצא שספרי הלימוד מצונזרים בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים, אך בכיתות הגבוהות (יא-יב) הם אינם מצונזרים והתלמידים במזרח ירושלים יכולים ללמוד את כל תוכני הלימוד שצונזרו בידי משרד החינוך הישראלי בספרי הלימוד המיועדים לגילים צעירים יותר. הסיבה לכך היא החשיבות הרבה שיש להצלחתם של התלמידים במזרח ירושלים במבחני התווג'יהי הנערכים בכיתות הגבוהות.

במחקר נמצא שאי-אפשר לנתק את הנעשה במערכת החינוך של מזרח ירושלים מן המדיניות הישראלית הקיימת. מאז 1967 ניסתה מדינת ישראל פעמים רבות להשליט את תוכנית הלימודים הישראלית בתוך בתי הספר במזרח ירושלים, אך ניסיונות אלו נתקלו בהתנגדות עזה מצד התושבים אשר סירבו לקבל את התוכנית וראו בה בגידה בלאומיות הפלסטינית. הם רואים בתוכנית הלימודים הישראלית ביטוי פומבי להשלמה עם השליטה הישראלית במזרח ירושלים (Asmar, 2013). התנגדות התושבים לקבל את תוכנית הלימודים הישראלית במהלך השנים הוא זה שהוביל את משרד החינוך להקים את מנגנון הצנזורה. הבחירה בצנזורה מראה שישראל מעדיפה התערבות גסה בחומרי הלימוד שהרשות הפלסטינית מוציאה לאור מפתרון חינוכי פדגוגי משמעותי. יתרה מזאת, מנגנון הצנזורה, אינו מונע מהתלמידים ללמוד את החומרים המצונזרים בכיתות הגבוהות, ולא מנע מתלמידים והורים להשיג את ספרי הלימוד המלאים מהרשות הפלסטינית בכיתות הנמוכות יותר. ההורים במזרח ירושלים רואים חשיבות גדולה בהצלחת ילדיהם במבחני התווג'יהי,

שהרשות הפלסטינית מחברת ועורכת, אשר מתמקדים בסוגיות שנלמדות בכיתות הגבוהות. לכן כאשר העניין מגיע להצלחת התלמידים, התושבים במזרח ירושלים אינם נכנעים לצנזורה הישראלית ומשיגים את הספרים המלאים מהרשות הפלסטינית בלי הסכמתה של ישראל (Alayan, 2019).

הצנזורה מיסודה אינה תהליך חינוכי, ומטרתה אינה דאגה לטובתם של התלמידים. כל מטרתו של הליך הצנזורה הוא שליטה בתכנים הנלמדים בבתי הספר והפגנת כוח. הממצאים העולים מתוך עיון בספרי הלימוד מצביעים על המטרה הגלויה של הצנזורה הישראלית והיא השמטת כל אזכור לפלסטיין מצד אחד, ומחיקת כל תוכן המציג את ישראל באור שלילי, מצד אחר. וכל זאת, כביכול, כדי למנוע הסתה, לפי תפיסתו של הצנזור. אולם הממצאים מעידים כי המטרה הסמויה של הצנזורה היא להתערב בדרכי הקניית הנרטיב הפלסטיני ולמנוע את אפשרות יצירתה של זהות קולקטיבית לאומית אצל התלמידים במזרח ירושלים.

בשנים האחרונות מדינת ישראל שמה לה למטרה לקדם את ההשכלה והחינוך בקרב תושבי מזרח ירושלים באמצעות תוכנית הלימודים הישראלית – הבגרות, במקום תוכנית הלימודים הפלסטינית – התווג'יה (לביא, חרד ואלרן, 2018). להחלטה זו יש משמעויות פוליטיות-מדיניות והיא סימנה עוד שלב במאבק בין שתי הרשויות. בשלב זה הוחלט לנסות לשלב את תוכנית הלימודים הישראלית בתוך בתי הספר של מזרח ירושלים. כלומר, במקום להשמיט ולמחוק תכנים פלסטיניים מתוך ספרי הלימוד, מנח"י פועלת להחלפת תוכנית הלימודים כולה דרך מתן אפשרות בחירה לתלמידים ולבתי הספר בין התוכנית הפלסטינית הקיימת לבין התוכנית הישראלית. המחקר מצא שבחירה זו בין שתי התוכניות היא רק למראית עין, והתהליך המתרחש הלכה למעשה בתוך בתי הספר הוא של החלת התוכנית הישראלית אגב הפעלת לחצים וכפייה. תהליך זה משאיר את מערכת החינוך במזרח ירושלים תקועה במקומה ואינו מחזק ומצמיח אותה (Alayan, 2019).

המדיניות המוצהרת של מדינת ישראל היא החלת הריבונות על העיר המאוחדת ירושלים ושמירה על הרוב היהודי בירושלים. מדינת ישראל מנסה מאז שנת 1967 להתמודד עם סירובם של תושבי מזרח ירושלים לקבל את סמכותה במזרח ירושלים (רונן, 2018). הדרך של משרד החינוך ומנח"י להתמודד עם סירוב זה הוא באמצעות כפיית תוכנית הלימוד הישראלית בתוך בתי הספר במזרח העיר (כהן, 2007). לפי ממצאי המחקר המוצג בזה כפייה זו של תוכנית הלימודים הישראלית יצרה התנגדות אצל מורים ותושבים במזרח ירושלים, אך התנגדות זו לא הצליחה לבטל את שילוב תוכנית הלימודים הישראלית בבתי הספר. קבלתה של התוכנית אינה נובעת מפיתוח דימוי חיובי של החברה הישראלית בקרב תושבי מזרח העיר, אלא, כפי שמתארת רונן (2018), זהו תהליך אינסטרומנטלי בלבד המונע משיקולים של הישרדות אישית ומשרת מטרות פרטניות – תעסוקה ולימודים.

אין ספק שמאבק זה משפיע על איכותה של מערכת החינוך במזרח העיר ועל הישגי התלמידים. מערכת החינוך הממלכתית במזרח ירושלים סובלת מקשיים רבים: מחסור בכיתות לימוד; מצב סוציו-אקונומי נמוך; נשירה גדולה ותלמידים תת-משיגים; מצב ביטחוני לא יציב אשר משפיע על האווירה בבית ספר בכלל ועל התלמידים בפרט (עיר עמים, 2016). זאת ועוד, הכנסת תוכנית הלימודים הישראלית במזרח ירושלים, שאינה תואמת את תפיסתם וזהותם של התלמידים, יוצרת בעיות נוספות לעתיד לבוא.

ייתכן שההתנגדות של תושבי מזרח ירושלים להחלת תוכנית הלימודים הישראלית הייתה נחלשת במידה מסוימת אילו היה משרד החינוך משתף את התושבים בהחלטות הנוגעות לתוכנית הלימודים, בתוך פיתוח דיאלוג המאפשר לבחון יחדיו כיצד לשפר את תוכנית הלימודים הישראלית כדי שתתאים יותר לתלמידים במזרח ירושלים, וכך יאפשר לתלמידים לבחור בתוכנית שמתאימה להם יותר. לחלופין, היה אפשר להציע לתושבים תוכנית חלופית שמותאמת להם ואשר עונה על צורכיה של האוכלוסייה הפלסטינית הערבית במזרח ירושלים. השלטת התוכנית הישראלית בכפייה על בתי הספר במזרח ירושלים היא המשך ישיר לתהליך הצנזורה.

במרץ 2017 הצהירה האוניברסיטה העברית בעיתון "הארץ" שהיא האוניברסיטה הראשונה אשר תכיר בציוני הבגרות הפלסטינית – "התווג'יה", ותאפשר קבלה ישירה של המחזיקים בתעודה זו (הארץ 2.3.2017).¹⁸ מדיניות זו היא בבחינת הגשמה של חלום עבור תלמידי מזרח ירושלים, שבעת אינם חייבים בלימוד התוכנית הישראלית כדי להשתלב במוסדות האקדמיים הישראליים. עם זאת, על אף שהאוניברסיטה העברית מכירה במבחנים, נדרשת מן התלמידים ידיעת השפה העברית ברמה גבוהה, דרישה שאינה קיימת בתהליך הלימוד למבחני התווג'יה. תושבי מזרח ירושלים מכירים בכך

ששליטה בשפה העברית היא צורך חיובי, כפי שעולה ממחקרה של עליאן (2019), אך הכנסת תוכנית הלימודים הישראלית לבתי הספר במזרח ירושלים בצורתה הקיימת וכלי התאמות לתושבים נתקלת בביקורת ובהתנגדות. הביקורת החריפה על התוכנית הישראלית – הבגרות, קיימת כבר שנים רבות גם מצד האזרחים הערביים במדינה. לטענתם, התוכנית הישראלית מתעלמת מכל תוכן שמציג את הזהות, התרבות והמסורת של הערבים הפלסטיניים. הביקורת מופנית כלפי הניסיון להשליט את החזון הציוני ואת הזהות הישראלית שמטשטשים כל סממן שקשור לזהות הפלסטינית, על כל תלמידי מערכת החינוך הישראלית, לרבות התלמידים בחברה הערבית, (ראו: אבו עסבה, 2004; אלחאג, 1996; Nasser, & Nasser 2008).

אף על פי שתושבי מזרח ירושלים אכן נעדרים מההליך הדמוקרטי, כיוון שאין להם אזרחות ישראלית, הפתרון למצב הירוד של החינוך במזרח ירושלים, שהוא עניין מורכב מאוד, עדיין אפשרי. כאשר משרד החינוך והעירייה יתחילו לראות בתושבים שותפים לעשייה החינוכית, הם יוכלו להוביל לשינוי אמיתי. בעזרת עבודה רצינית על העצמת האוכלוסייה והתלמידים הנעשית מתוך שיתוף פעולה אפשר להגיע לתוצאות מרשימות.

הדרך להצמיח את המערכת במזרח ירושלים היא לשאוף ל"חינוך טוב", כאשר חינוך טוב לדבריו של דיואי (Dewey, 1938) הוא חינוך המציב בתור מטרות את צמיחתם של התלמידים ואת מעורבותם בתהליך הלימודי. שאיפה זו עומדת בסתירה למצב הקיים כעת בבתי הספר במזרח ירושלים שבו מערכת החינוך כופה על המורים ועל התלמידים את חומרי הלימוד ותוכניהם.

המאבק בין שתי הרשויות שתואר בזה לא הסתיים. מאמר זה סולל את הדרך למאמר המשך שבו ינתחו ספרי הלימוד החדשים שהוציאה הרשות הפלסטינית משנת 2018 ואילך, אשר נכנסו לבתי הספר הפלסטיניים, לרבות מזרח ירושלים. הרשות הפלסטינית מחקה בספרים אלו את כל התכנים המזכירים את ישראל ואת הציונות במטרה לחזק את הזהות הפלסטינית של התלמידים ולהמשיך במאבק עם הרשות הישראלית.

רשימה ביבליוגרפית

ספרי הלימוד

תאריך אל-ערב ואלעאלם פי אלקרן אלעשרין [היסטוריה של הערבים והעולם במאה העשרים. כיתה יב]. מדינת פלסטין: משרד החינוך והתרבות של הרשות הפלסטינית, הוצאה ראשונה, 2006/2007.

תאריך פלסטין אלחדית' ואלמעאצר [היסטוריה מודרנית ובת זמננו של פלסטין. כיתה יא]. מדינת פלסטין: משרד החינוך והתרבות של הרשות הפלסטינית, הוצאה ראשונה, 2005. פרק ראשון.

תאריך פלסטין אלחדית' ואלמעאצר, [היסטוריה מודרנית ובת זמננו של פלסטין. כיתה יא]. מדינת פלסטין: משרד החינוך והתרבות של הרשות הפלסטינית, הוצאה ראשונה, 2006. פרק שני.

תאריך אלעאלם אלחדית' ואלמועאסר, [היסטוריה מודרנית ובת זמננו של העולם. כיתה י]. מדינת פלסטין: משרד החינוך והתרבות של הרשות הפלסטינית, הוצאה ראשונה, 2004.

אל-תאריך אלערבי אלחדית' ואלמועאסר, [היסטוריה מודרנית ובת-זמננו של הערבים. כיתה ט]. מדינת פלסטין: משרד החינוך והתרבות של הרשות הפלסטינית, 2005.

תאריך אל-חדאראת אל-ערביה אל-אסלאמיה, [היסטוריה של תרבויות ערביות-אסלאמיות. כיתה ח]. מדינת פלסטין: משרד החינוך והתרבות של הרשות הפלסטינית, 2003/2002.

תאריך אלעסור אלואסטה, [היסטוריה של ימי הביניים. כיתה ז]. מדינת פלסטין: משרד החינוך והתרבות של הרשות הפלסטינית, הוצאה ראשונה, 2001-2002.

מקורות

- אבו-עסבה, ח' (2004). מערכת החינוך בישראל. בתוך: ח', אבו-עסבה ושר', חסון (עורכים), יהודים וערבים בישראל במציאות משתנה (עמ' 81-97). ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקר מדיניות.
- אלחאג', מ' (1996). חינוך בקרב הערבים בישראל: שליטה ושינוי חברתי. ירושלים: מאגנס.
- אלחאג', מ' (2003). חינוך בצל הקונפליקט, הגמוניה תרבותית לעומת רב-תרבותיות נשלטת. בתוך: מ', אלחאג' וא', בן אליעזר (עורכים), בשם הביטחון, סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה. (עמ' 295-327). חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
- ברדה, י' (2012). הביורוקרטיה של הכיבוש משטר היתרי התנועה בגדה המערבית 2000-2006. תל אביב וירושלים: הוצאת הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר.
- כהן, ה' (2007). כיכר השוק ריקה, עלייתה ונפילתה של ירושלים הערבית 1967-2007. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עברית הוצאה לאור.
- לביא, א'; חדר, ש'; ואלרן, מ' (2018). התוכנית הישראלית לצמצום פערים חברתיים וכלכליים במזרח ירושלים. המכון למחקרי ביטחון לאומי, ערכן אסטרטגי, כרך 21 גיליון 3, 3-14. עיר עמים, (2016). מזרח ירושלים, נתונים מרכזים. ירושלים: עיר עמים.
- פריירה, פ' (1981). פדגוגיה של מדוכאים. ירושלים: מפרש.
- רונן, י' (2018). משילות חלולה: מערכת החינוך במזרח ירושלים. משפט וממשל, יט, 1-41.
- Adwan, S., Bar-Tal, D. & Wexler, B. E. (2014). Portrayal of the Other in Palestinian and Israeli Schoolbooks: A Comparative Study. *Political Psychology* 37.2, pp 201-17.
- Asali Nuseibeh, R. (2016). *Political conflict and exclusion in Jerusalem, the provision of education and social services*. London and New York: Routledge.
- Asmar, M. (2013). *A concerted attack on Palestinian identity*. Special to Gulf News October 12 2013.
- Alayan, S., & Al-Khalidi, N. (2010). Gender and Agency in History, Civics and National Education Textbooks of Jordan and Palestine. *Journal of Educational Media, Memory and Society* 2 (1), 78-96.
- Alayan, S. (2017) white pages: Israeli censorship of Palestinian textbooks in East Jerusalem. *Social semiotics*, Routledge online: <http://dx.doi.org/10.1080/10350330.2017.1339470>
- Alayan, S. (2019). *Education in East Jerusalem: Occupation, Political Power and Struggle*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group.
- Apple, M. W. (1993). The Politics of Official Knowledge: Does a National Curriculum Make Sense? *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education* 14.1. pp 1-16.
- Bhabha, H. (1984) Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse. *Discipleship: A Special Issue on Psychoanalysis*, 28. USA: MIT Press, pp. 125-133
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101.
- Dewey, J. (1938). *Experience and education*. New York, NY: Collier.
- Fiala, R. (2006). Education Ideology and the School Curriculum. In: A. Benavot & C. Braslavsky (eds.) *School Knowledge in Comparative and Historical Perspective: Changing Curricula in Primary and Secondary Education*, (pp 15-53). Hong Kong: Comparative Education Research Centre, University of Hong Kong.
- Keating, A. (2013). Censorship: The Cornerstone of Catholic Ireland. *Journal of Church and State* 57.2. pp 289-309.



- Khoury, M. (2003). On the Road to Self Determination: The Development of the first Palestinian Curriculum. In F. Pingel (ed.). *Contested Past, Disputed Present: Curricula and Teaching in Israeli and Palestinian Schools*, (59-82). Hannover: Verlag Hahnsche Buchhandlung.
- Mazawi, A. E. (2011). 'Which Palestine Should We Teach?' Signatures, Palimpsests, and Struggles over School Textbooks. *Studies in Philosophy and Education* 30.2, pp 169-83.
- Nasser, R. (2013) Ethos and logos in Israeli citizenship: Discourse analysis of civic studies textbooks. *British Journal of Middle Eastern Studies*. <http://dx.doi.org/10.1080/13530194.2013.791134>
- Nasser, R. & Nasser, I. (2008). Textbooks as a vehicle for segregation and domination: State efforts to shape Palestinian Israelis' identities as citizens. *Journal of Curriculum Studies* 40: no. 5, pp. 627-650.
- Nuseibeh, R. A. (2016). *Political Conflict and Exclusion in Jerusalem: The Provision of Education and Social Services*. New York, NY: Routledge.
- Peled-Elhanan, N. (2012). *Palestine in Israeli School Books: Ideology and Propaganda in Education*. London: I.B. Tauris.
- Pingel, F. (2010). UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision 2nd revised and updated edition. UNESCO and GEI, Paris/Braunschweig.
- Podeh, E. (2000). History and Memory in the Israeli Educational System: The Portrayal of the Arab-Israeli Conflict in History Textbooks (1948-2000). *History & Memory* 12.1, pp 65-100.
- Sela, R. (2017). A Genealogy of Plunder - the Hidden History of Palestinian Resistance in Colonial Archives in Israel. *Social Semiotics*, 2, pp 201-229.
- Schissler, H., & Nuhoğlu Soysal, Y. (2005). Introduction: Teaching beyond the National narrative. *The Nation, Europe, and the World: Textbooks and Curricula in Transition*, Oxford: Berghahn.
- Stoler, A. L. (2002). *Archival Science* 2.1/2, pp 87-109.
- Wertsch, V. J. (2009). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge University Press.
- Wolfe, P. (2006) Settler Colonialism and the Elimination of the Native. *Journal of Genocide Research* 8.4, pp. 387-409.
- Yair, G., & Alayan, S. (2009). Paralysis at the Top of a Roaring Volcano: Israel and the Schooling of Palestinians in East Jerusalem. *Comparative Education Review*, 53.2, pp. 235-57.
- Zureik, E. (2016). *Israel's colonial project in Palestine: brutal pursuit*. New York: Routledge, pp. 50-58.

